

МРНТИ 16.01.21

Н.Г. Мақсатова¹, Ө.Г. Талапова¹, Н.Н. Жанболатова²

¹«Филология» мамандығының 3 курс студенті,
Қазақ-Орыс Халықаралық университеті,
Ақтөбе қ., Қазақстан

²«Гуманитарлық пәндер» кафедрасының оқытушысы, гуманитарлық
ғылымдар магистрі, Қазақ-Орыс Халықаралық университеті,
Ақтөбе қ., Қазақстан

ҚАЗАҚ ЖАЗУЫН ЛАТЫН ӘЛІПБИІНЕ КӨШРУ МӘСЕЛЕЛЕРІ

Аннотация: Латын әліпбиіне көшу – қазақ халқының алға жылжуына, жаңа заман талабына сай өсіп-өркендеуіне, болашақта еліміздің жан-жақты дамуына үлкен үлес қосып, жемісі мен жеңісін әкелері сөзсіз. Біз латын әліпбиіне көше отырып, өркениетті елдердің қатарына қосылып, тіліміздегі дыбыстық жүйелерді нақ анықтап, қазақ тілінің жазылуы мен дыбысталу кезінде сөздер қолданысындағы артық кірме сөздерден арыламыз. Сондықтан латын әліпбиіне көшу біз үшін, болашақ еліміз үшін әлдеқайда маңыздырақ.

Тірек сөздер: апострофтардың ерекшеліктері, әліпбидің маңызы, төл дыбыстардың қолданылуы.

Н.Г. Мақсатова¹, О.Г. Талапова¹, Н.Н. Жанболатова²

¹Студент 3-курса, «Филология»,
Казахско-Русский международный университет,
Актобе, Казахстан

²Преподаватель кафедры гуманитарных наук, магистр гуманитарных наук,
Казахско-Русский международный университет,
Актобе, Казахстан

ПРОБЛЕМЫ ПЕРЕВОДА КАЗАХСКОЙ ПИСЬМЕННОСТИ НА ЛАТИНСКУЮ ГРАФИКУ

Аннотация: Переход на латинский алфавит безусловно способствует победоносному продвижению казахстанского общества в соответствии с требованиями современного времени и всестороннему развитию страны в будущем. С переходом на латиницу, мы входим в число цивилизованных стран, четко определяем звуковую систему в нашем языке, избавляемся от лишних заимствованных слов при написании и звучании казахского языка. Поэтому переход на латиницу важен и для нас, и для будущего нашей страны.

Ключевые слова: особенности апострофов, актуальность алфавита, использование специфических букв

N.G. Maksatova¹, O. G. Talapova¹, N.N. Zhanbolatova²

¹ 3rd year student “Philology”,
Kazakh-Russian International University,
Aktobe, Kazakhstan

² Lecturer at the Department of Humanities, Master of Arts,
Kazakh-Russian International University,
Aktobe, Kazakhstan

THE PROBLEMS OF TRANSFER OF THE KAZAKH WRITING SYSTEM INTO LATIN SCRIPT

Annotation. The transition to the Latin alphabet certainly contributes to the victorious promotion of Kazakhstan’s society in accordance with the requirements of modern times and the comprehensive development of the country in the future. Switching to the Latin script, we become a part of the civilized countries, clearly define the sound system in our language, get rid of unnecessary borrowed words when writing and speaking the Kazakh language. Therefore, the transition to the Latin script is important for us and for the future of our country.

Keywords: features of apostrophes, relevance of the alphabet, use of specific letters.

Қазақ жазуы кезінде араб, ұйғыр, латын, кириллица әліпбилеріне сәйкестендірілгені тарихтан белгілі. Байтұрсынов араб жазуына негізделген әліпбиді ұсынғанда фонетикалық ұстанымды мақұл көрді. Ол өзінің 24 әріптен тұратын әліпбиін осы ұстаным бойынша түзеген болатын. Латын әліпбиін қолдамаса да, осы ұс-танымды негіз етіп Х. Досмұхамедұлы латын әліпбиінің жобасын жасағаны белгілі. Бұл алғашқы әліпби сол кездегі А. Байтұрсынов жасаған әліпбимен бірдей болды және өте дұрыс әзірленіп, жасалған әліпби еді, себебі теориялық база бірден-бір дұрыс еді. Латын әліпбиін енгізу әлі ерте деп Мәскеудегі жиналыста айтқанымен, латын жазуына енгізілген қазақ жазуының жобасын Н. Төреқұлов 28 әріп бойынша әзірледі. 1929 жылы Қызылордада Т.Шонанұлы, Е.Омаров, Қ.Кемеңгеров, Қ.Жұбанов, Е.Д.Поливанов т.б. қызу талқылаған конференцияда бұл әліпби жетілдірілді. Латын жазуына көшу баяу жүргеніне қарамастан, 1929 жылы қазақ жазуы ресми түрде латын әліпбиіне 29 әріппен көшті.

Қ. Күдеринова бұл қазақ әліпбиінде 9 дауысты мен 20 дауыссыз фонема болғандығын жазады [1, 26 б.]. Бүгінгі күннің тұрғысынан келгенде бұл дыбыстарға тән жайттарды орынды ескерген әліпби екендігі анық байқалады. Әліпбиде фонетикалық ұстаным орынды түрде ескерілді, сондықтан емлетану да осы ұстанымға сай жасалды. Бұл әліпбидің артықшылығы мыналар:

1. Оқуға қолайлы, жазуға оңай, өте қарапайым;
2. Кірме әріптер жоқ;
3. Жол асты, жол үсті белгілері жоқ.
4. Бір дыбыс – бір әріп ұстанымы сақталды.

Қабылданған әліпбидің кемшілігі ретінде ә, ө, ы, ғ дыбыстарының белгілері латын стандартына сәйкес алынбағанын айтуға болады. Осы кезден бастап, латын графикасына қазақ тілі бейімделе бастады. Мәселен, бұл әліпбиге 1933 жылы Қ. Жұбанов өзінің толықтыруларын енгізді, яғни әліпбиде 24 әріп, 1 дәйекше болды. Толықтыруда,

сондай-ақ, f, h, x әріптері енгізілді. Қ. Жұбанов ұу, үу, ый, ій қосар таңбаларының орнына бір таңба алуды, дәйекше қызметін пайдалануды ұсынады. Қ.Жұбановтың бұл ұсынысы, яғни ый, ій, үу, үу қабылданбады. Ол кезде Қ. Жұбанов болашақта қазақтар бұл қосарлы дыбыстарды дыбыстаудан алыстап кететінін білмеді. Дегенмен бұл әліпби әріптер саны қосылмағанда үздік әліпбидің санатында қалар ма еді?

Сонымен, латын әліпбиіне көшкеннен кейін басы шешілмеген бірнеше мәселе туады. Ол – бас әріп мәселесі, шылаулардың жазылуы, кейбір әріптердің жазылуы, сөздердің бірге және бөлек жазылуы тәрізді мәселелер. Бірақ ең басты мәселе – орыс сөздерінің дұрыс орфографиялануы болды. Орыс тілінен енген сөздер бірнеше тұрпатта жазылды. Сондықтан 1938 жылы әліпби және емлеге бірнеше өзгерістер енгізіледі. Орыс тілінен енген сөздер түпнұсқалыққа негізделі бастайды. Осы жылдардан бастап қазақ әліпбиіне в, ф, х әріптері, кейіннен олардың саны екі есе өсіп кеткені белгілі.

1928 жылы Жоғарғы Орталық Комитеттің ұйымдастыруымен Баку қаласында бүкіл түркі тілдес халықтардың әліпби жобаларын сараптауға жиналады. Әр елден келген өкілдер өз елдерінде болып жатқан жағдайды баяндай отырып, әліпби жобаларымен таныстырады. Ә. Байділдаұлы, Т. Шонанұлы, І. Қабылұлы, І.Жансүгірұлы, Ш. Токжігітұлдарының бірлесіп жасаған жобасы ұсынылды. Конференцияға (Баку қаласына) Қазақстан атынан барған О.Жандосов 1928 жыл-ға дейін қабылданған жобалардың авторларымен бірлесіп жасалған әліпби жүйесімен таныстырады (Жоба Ә. Байділдаұлы, Т. Шонанұлы, І. Қабылұлы, І.Жансүгірұлы, Ш. Токжігітұлдарының қатысуымен жасалған): а /а/, в /б/, с /ш/, ç /ж/, d /д/, e /е/, g /г/, q /ғ/, h /х/, i /і/, k /к/, q /қ/, l /л/, m /м/, n /н/, ŋ /ң/, o /о/, ө /ө/, j /й/, p /п/, r /р/, s /с/, t /т/, u /ұ/, u /у/, y /ы/, z /з/, ь /ы/.

Жобада дауыссыз «қ», «к»; «ғ», «г» дыбыстарына, дауысты дыбыстардың жіңішке варианттарына жеке-жеке таңба арналады, ал дауысты, жіңішке «ә» дыбысы арнайы таңба арқылы белгіленбейді. Сондықтан «ә» фонемасын да арнайы жеке таңбамен белгілеу қазақ зиялы топ өкілдерінің арасында талқыланып, көпшілігі еуропа стандартына сай келетін «ä» таңбасын ұсынады [2, 117 б.]. Бірақ бұл таңба бүкіл түркі халықтары үшін унификацияланған әліпби жүйесіне сәйкес келмейтіндіктен «ә» таңбасы алынады. Сонымен, әліпби жүйелерін салыстыра келе, қазақ тілінің төл дыбыстарын бейнелейтін 29 таңба алынады.

Осыдан кейін ресми түрде барлық мерзімді басылым беттерінде қазақтың жаңа әліпби жүйесі жарияланады. Жалпы бұл әліпби ұлттық жазу негізінде құрылды. Ал ұлттық жазу дегеніміз — ана тілдің дыбыстық жүйесінен ауытқымайтын, ере-жесі де, әліпбиі де ұлттық дыбыстардың негізінде болатын жазу түрі.

Латын графикасына негізделген жаңа әліпби жобалары – жан-жақты ойластырылып, ғалымдар тарапынан құрастырылған ғылыми нақтыланған жобалар. Онда қазіргі әліпби жүйелерінде шешімін тапқан, сонымен қатар жазу тарихымыздағы тәжірибелерді қорытып, дұрыс нәтиже көрсеткен сараптамалар өз деңгейінде пайдаланылған. Қазіргі қазақ жазбасында енгізуге толықтай жарамды. Әріптерді белгілеудегі жеке-дара пікір қайшылықтары болғанымен, қазақ халқы үшін латын графикасына өту заман талабына сәйкес өте қажетті де маңызды болып саналады.

ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ:

- [1] Күдерінова Қ. Қазақ жазуының теориялық негіздері. – Алматы, 2010. – 115 б.
 [2] Байділдаұлы Ә. Жаңа әліпби туралы. – Қызылорда, 1928. –166 б.